

ภูมิปัญญาท้องถิ่นศิลปะการแทงหยวกกล้วยของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยพวน
อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

Local Wisdom of Banana Stalk Carving Art of Thai Phuan Ethnic Group,
Ban Phue District, Udon Thani Province

ชุตินพงศ์ คงสันเทียะ^{1*} และ กนิษฐา เรืองวรรณศักดิ์¹

Chutipong Khongsanthia^{1*} and Kanittha Rungwannasak¹

สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี^{1*}

The Office of Arts and Culture, Udon Thani Rajabhat University^{1*}

*Corresponding author, e-mail: chutipong.kh@udru.ac.th

วันที่รับบทความ: 7 มิถุนายน 2566; วันแก้ไขบทความ: 26 กรกฎาคม 2566; วันที่ตอบรับบทความ: 27 กรกฎาคม 2566

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นศิลปะการแทงหยวกกล้วยของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยพวน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี โดยชี้ให้เห็นลักษณะและความสำคัญของศิลปะการแทงหยวกที่มีต่อชาวไทยพวนอำเภอบ้านผือ ผลการศึกษาพบว่า ศิลปะการแทงหยวกกล้วยคือการฉลุบายกล้วยเป็นลวดลายเพื่อนำไปสร้างเป็นปราสาทผึ้ง และห่อปราสาท ใช้เป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย ได้แก่ ประดับเมรุเผาศพ อุทิศส่วนกุศลไปยังผู้ล่วงลับ ในบุญออกพรรษาและบุญห่อข้าว มีลวดลายแบ่งได้ 2 ประเภท (1) ลวดลายดั้งเดิม ได้แก่ ลายพันปลา พันสาม ดอกจิก ตีนเต่า/ ผักแว่น และ (2) ลวดลายประยุกต์ ได้แก่ ลายงู/ โหง่ แขนนาง/ วันแล่น และลายนาคร วัสดุและอุปกรณ์สำคัญ คือ ต้นกล้วยตานี และมีดปลายแหลมสำหรับฉลุขนาดต่าง ๆ ปัจจุบันมีปราชญ์ชุมชนที่สืบทอดองค์ความรู้เพียง 1 คน คือ พ่อสมคิด ศรีสว่าง ซึ่งอยู่ให้ความรู้ประจำ ณ พิพิธภัณฑ์ไทยพวนอำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี คุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นศิลปะการแทงหยวกกล้วยที่มีต่อกลุ่มชาติพันธุ์ไทยพวนอำเภอบ้านผือมีหลายด้าน ได้แก่ คุณค่าในเชิงช่างและงานฝีมือ คุณค่าในเชิงอัตลักษณ์กลุ่มชน คุณค่าเชิงสังคม คุณค่าเชิงปรัชญา/ จิตวิญญาณ/ โลกทัศน์ และคุณค่าด้านเศรษฐกิจและการท่องเที่ยว ปัจจุบันภูมิปัญญาท้องถิ่นศิลปะการแทงหยวกกล้วยกำลังเผชิญกับภาวะวิกฤต โดยเฉพาะการขาดผู้สืบทอด จึงเสนอแนวทางการอนุรักษ์สืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นนี้ ได้แก่ การจัดการองค์ความรู้ให้เป็นหมวดหมู่ การประยุกต์เป็นกิจกรรมการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน การประชาสัมพันธ์ในสื่อรูปแบบต่าง ๆ รวมถึงการต่อยอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาให้สามารถนำไปใช้ในโอกาสอื่นได้

คำสำคัญ: ภูมิปัญญาท้องถิ่น แแทงหยวก ไทยพวน บ้านผือ

Abstract

This article aims to study the local wisdom of the banana stalk carving art of the Thai Phuan ethnic group, Ban Phue District, Udon Thani Province. By pointing out the characteristics and importance of the banana stalk carving art to the Thai Phuan people of Ban Phue District. The study

found that the banana stalk carving art is carving patterns on banana clams to build wax castles (Pra Sat Phueng) and castle towers (Ho Pra Sat). Used as part of death rituals, including decorating the crematorium, dedicate merit to the deceased during the end of the Buddhist Lent merit event (Bun Ok Phan Sa) and Bun Ho Khao (Wrapped Rice merit event). There are 2 types of patterns: (1) Traditional patterns namely serrated pattern (Lai Fan Pla), triple serrated pattern (Fan Sam), club flowers pattern (Dok Jig), turtle feet (Teen Tao)/ Phak Waen pattern and (2) the applied patterns include Ngo pattern (seem Thai Kanok), Khaen Nang/ Wan Laen pattern and Naga pattern. The important materials and equipment are Tane banana trees (M.balbisiana) and a sharp knife for making cuts of various sizes. At present, there is only one community sage who has inherited the knowledge, Mr. Somkid Srisawang, who is teaching at the Thai Puan Museum, Ban Phue District Udon Thani Province. There are many aspects of the value of local wisdom of the banana stalk carving art on the Thai Puan ethnic group, Ban Phue District, including the value in terms of craftsmanship, value in terms of ethnic identity, social value, Philosophical/ spiritual worldview values and economic and tourism value. Nowadays, local wisdom of the banana stalk carving art is facing a crisis especially the lack of successors. Therefore, a guideline for preserving and inheriting this local wisdom is proposed, namely managing knowledge into categories, application is a community-based learning activity, public relations in various forms of media, including the extension of knowledge and wisdom so that it can be used in other occasions.

Keywords: Local Wisdom, Banana Stalk Carving, Thai Phuan, Ban Phue

บทนำ

มนุษย์ในโลกนี้มีความแตกต่างหลากหลายทางภาษาและวัฒนธรรมอย่างมาก ในอดีตก่อนรัฐชาติสมัยใหม่จะเกิดขึ้น การเคลื่อนย้ายของผู้คนจากบริเวณหนึ่งไปยังอีกบริเวณหนึ่งทำได้อย่างเสรีโดยไม่มีพรมแดนรัฐชาติเป็นข้อจำกัด การเคลื่อนย้ายเพื่อแสวงหาพื้นที่ทำกิน หนีภัยพิบัติทางธรรมชาติ ภัยสงคราม หรือเพื่อหลีกเลี่ยงความขัดแย้งที่มีอยู่ในชุมชน ทำให้คนที่พูดภาษาตระกูลเดียวกันและมีวัฒนธรรมคล้ายคลึงกันตั้งถิ่นฐานกระจายตัวตามพื้นที่ต่างๆ อย่างกว้างขวาง เช่น กลุ่มคนไท/ไต ที่อยู่บริเวณตะวันออกเฉียงใต้ของจีนในปัจจุบัน ทางเหนือของเวียดนาม ลาว ไทย รัฐทางตะวันออกของพม่า และรัฐทางตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย การตั้งชุมชนใหม่อยู่ใกล้กลุ่มภาษาและวัฒนธรรมอื่น ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันอันเนื่องจากการใช้ทรัพยากรร่วมกัน เกิดการรับและปรับเปลี่ยนเอาภาษาและวัฒนธรรมกลุ่มอื่นมาใช้ จนทำให้เกิดปฏิบัติการทางวัฒนธรรมที่หลากหลายมากขึ้น (ขวัญชีวัน บัวแดง, 2559 : 172)

ชาว “พวน” “ลาวพวน” หรือ “ไทยพวน” เป็นกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งในตระกูลไท-กะได ที่มีถิ่นฐานเดิมอยู่แถบเมืองพวน (ปัจจุบันคือเมืองคุน) ในแขวงเชียงขวาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยกระจายอยู่ในภูมิภาคต่างๆ ทั้งภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออก และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมีการอพยพเข้ามาหลายรอบเนื่องจากหนีภัยศึกสงครามในถิ่นฐานเดิม ชาวพวนกลุ่มแรกอพยพมาเมื่อราวสองร้อยปีที่แล้ว หรือตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 5 ซึ่งชาวพวนกลุ่มใหญ่อพยพ

เข้ามาในช่วงรัชกาลที่ 3 โดยเกาะกลุ่มตั้งถิ่นฐานในแถบลุ่มน้ำภาคกลางของไทยเนื่องจากมีบริบทคล้ายคลึงกับถิ่นฐานเดิม ได้แก่ ลุ่มน้ำท่าจีน ลุ่มน้ำแม่กลอง และลุ่มน้ำเพชรบุรี (อรศิริ ปาณินท์, 2554 : 134) เมื่อกาลเวลาผ่านไป “ชาวพวน” ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของพลเมืองประเทศไทย จึงมีการนิยามตัวเองใหม่ว่า “ไทยพวน” ซึ่งแสดงผ่านอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่ชัดเจน โดยเฉพาะภาษาไทยพวนและประเพณีพิธีกรรม เช่น พิธีกำเกียงกำฟ้า งานแห่ช้าง เป็นต้น ซึ่งจังหวัดที่พบการตั้งถิ่นฐานและการธำรงรักษาอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ชาวไทยพวนในปัจจุบัน ได้แก่ สุพรรณบุรี ลพบุรี ปราจีนบุรี สระบุรี สุโขทัย อุตรดิตถ์ กำแพงเพชร เพชรบูรณ์ เลย หนองบัวลำภู หนองคาย และอุดรธานี (ไพบูลย์ วิริยะพัฒนไพบูลย์, 2553 : 83 - 84)

จังหวัดอุดรธานี เป็นจังหวัดหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่พบการตั้งถิ่นฐานของชาวไทยพวนอย่างหนาแน่น 2 พื้นที่ ได้แก่ พื้นที่ตำบลบ้านเชียง อำเภอนงนุช และพื้นที่อำเภอบ้านผือ โดยที่ตำบลบ้านเชียงเป็นกลุ่มชาวพวนที่อพยพมาจากลาวในช่วงรัชกาลที่ 3 - 6 ซึ่งจะเรียกตนเองว่า “ไทยพวนบ้านเชียง” ส่วนที่อำเภอบ้านผือนั้น ถือได้ว่าเป็นกลุ่มชาวไทยพวนขนาดใหญ่ที่สุดของจังหวัด โดยเกิดจากการอพยพมาตั้งถิ่นฐาน 2 กลุ่ม กลุ่มแรกเป็นกลุ่มใหญ่อพยพโดยถูกกวาดต้อนมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2370) จากเมืองเชียงขวาง ซึ่งหลบหนีการปล้นฆ่าของชาวฮ่อ จนมาตั้งบ้านเรือนอาศัยข้างหนองน้ำที่ปกคลุมไปด้วยต้นผือ (ปรือ) จึงเรียกชุมชนนี้ภายหลังว่า “บ้านผือ” (ทิวาพร แสงวิจิตร, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 พฤษภาคม 2566) ส่วนกลุ่มที่ 2 เป็นการอพยพมาสมทบภายหลังจากอำเภอบ้านผือ จังหวัดลพบุรี โดยมีการตั้งถิ่นกระจายตามตำบลต่าง ๆ ได้แก่ ตำบลบ้านผือ ตำบลกลางใหญ่ ตำบลเมืองพาน ตำบลหายโคก เป็นต้น ทั้งนี้ ลักษณะเด่นของชาวไทยพวนที่สำคัญ คือ การสืบทอดอัตลักษณ์ที่เป็นเครื่องบ่งบอกตัวตนอันเฉพาะเอาไว้ได้ ที่เห็นได้ชัดนั้นคือ “ภาษา” โดยมีทั้งภาษาพูดที่ใช้สื่อสารกันในชุมชน และภาษาเขียน (เรียกว่า “ตัวพวน” หรือ “โตพวน” คล้ายกับอักษรธรรมหรืออักษรไทน้อย) รวมถึงประเพณีและความเชื่อเรื่องจิตวิญญาณ วิถีชีวิตแบบสังคมเกษตร และอุปนิสัยที่รักสงบ (เกศรี วิวัฒนปฐพี และคณะ, 2565 : 70 - 72)

นอกจากอัตลักษณ์ทางภาษาและประเพณีแล้ว ชาวไทยพวนโดยเฉพาะ “ไทยพวนบ้านผือ” ยังคงธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ด้านอื่น ๆ ที่สืบทอดมาตั้งแต่บรรพบุรุษเอาไว้อย่างเหนียวแน่น ทั้งในด้านสถาปัตยกรรม หัตถกรรม นาฏศิลป์ การขับขาน และงานช่างฝีมือต่าง ๆ หากแต่ว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่รวดเร็วในปัจจุบัน ได้ส่งผลให้อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์เหล่านี้เผชิญกับปัญหาและความท้าทายด้านการสืบทอดและการเรียนรู้ การลดน้อยถอยลงทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพจนเข้าขั้นวิกฤตและสุ่มเสี่ยงต่อการสูญสลายไปในอนาคต ด้วยเหตุนี้ อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และภูมิปัญญาของชาวไทยพวนจึงควรถูกจัดการอย่างเป็นระบบ เพื่อเป็นกลไกยกระดับชุดข้อมูลและองค์ความรู้ให้เป็นหมวดหมู่และสามารถอนุรักษ์เพื่อให้คงอยู่อย่างมีแบบแผนต่อไปได้

“อัตลักษณ์ชาติพันธุ์ไทยพวนบ้านผือ” : ชมรมไทยพวนอำเภอบ้านผือ และพิพิธภัณฑ์ไทยพวนอำเภอบ้านผือ

“พวนกะเลอ” คือคำที่ชาวไทยพวนอำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ใช้เรียกนิยามตนเอง เพื่อสร้างลักษณะเฉพาะทางอัตลักษณ์กลุ่มชนและเพื่อสร้างแรงจูงใจในการท่องเที่ยวของจังหวัด โดยอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวไทยพวนบ้านผือที่สำคัญมีหลายด้าน ได้แก่ ด้านความเชื่อพวว่า มีความเชื่อเรื่องผีประจำหมู่บ้านที่เรียกว่า “ศาลตาปู่” ในขณะที่เดียวกันก็ยึดมั่นและนับถือในพระพุทธศาสนา ด้านประเพณีพวว่า ในหนึ่งรอบปีชาวไทยพวนจะมีประเพณีคล้ายกับฮีตสิบสองคองสิบสี่ของชาวอีสานพื้นถิ่น หากแต่จะมีประเพณีเฉพาะในบางเดือน เช่น บุญข้าวหลาม(เดือนยี่) บุญกำฟ้า (เดือนสาม) บุญห่อข้าว (เดือนเก้า) บุญข้าวสารท (เดือนสิบ) บุญใส่กระจาดมหาชาติ (เดือนสิบสอง) เป็นต้น (เกศรี วิวัฒนปฐพี และคณะ, 2565 : 73 - 76) ส่วนด้านนาฏยขับขานก็พบว่า มีเพลงพื้นบ้านที่เรียกว่า “ขับพวน” ซึ่งเป็นเพลงปฏิพาทย์ต้นสตรระหว่างผู้ร้อง โดยใช้แคนเป็นเครื่องดนตรีประกอบหลักคล้ายหมอลำกลอนแต่จะใช้ภาษาพวน

ในการขับ (อุทุมพร รอดขันเมือง และ สุรพล เนสุสินธุ์, 2564 : 166) ด้านสถาปัตยกรรมบ้านเรือนก็พบว่า มีการสร้างบ้านเรือนที่ยังคงอัตลักษณ์เดิม เรียกว่า “เฮือนไทยพวน” โดยบ้านสร้างจากไม้เนื้อแข็งทั้งหลัง มุงหลังคาด้วยแผ่นไม้หรือดินขอ โครงสร้างใช้เทคนิคการเข้าไม้แบบเข้าด้นหัวเสียบแทนการใช้เหล็กหรือตะปู (กนิษฐา เรืองวรรณศักดิ์ และคณะ, 2566 : 42 - 43) ส่วนด้านงานช่างฝีมือท้องถิ่น เช่น การสลัก/ กิ่งไม้ การฉลุกระจาดตะกั่ว การตัดพวงมาลัยกระจาด (พวงมโหตร) การแทงหยวกกล้วย เป็นต้น และที่โดดเด่นที่สุดก็คือ อัตลักษณ์ด้านหัตถกรรมและสิ่งทอ โดยเฉพาะผ้าฝ้ายทอมือ ที่จะทอจากฝ้ายที่ปลูกเองและย้อมสีจากธรรมชาติมากถึง 9 สี ซึ่งได้จากดอกไม้และเปลือกไม้มงคล ดังเช่น “ผ้าชะม้ายี่โป้” (หรือผ้าขาวม้ายี่โป้) รวมถึง “ผ้ามัดหมี่ย้อมคราม” ที่มีลวดลายและเทคนิคการทอเฉพาะ โดยมีทั้งลวดลายพื้นบ้านดั้งเดิม ได้แก่ ลายตะขอ ลายนาคร ลายต้นฝ่อ ลายขีด ลายพันปลา (หรือลายแทงหยวก) ลายคลื่น รวมถึงลวดลายประยุกต์ใหม่ที่เป็นการนำอัตลักษณ์ชุมชนอื่นเข้าไปสร้างสรรค์ เช่น ลายหอนางอุสา (ภูพระบาท) ลายพระพุทธรูปบัวบก เป็นต้น (ทิวพร แสงวิจิตร, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 พฤษภาคม 2566)

ชาวไทยพวนบ้านฝือมีการรวมตัวกันในนาม “ชมรมไทยพวนอำเภอบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี” ซึ่งก่อตั้งมาตั้งแต่ พ.ศ. 2518 โดยชาวไทยพวนทั้ง 9 หมู่บ้าน (คิดเป็นร้อยละ 80 ของประชากรอำเภอบ้านฝือขณะนั้น) มีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการอนุรักษ์วิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรม และรากเหง้าของชาวไทยพวนให้เป็นมรดกแก่ลูกหลานและชุมชนต่อไป ชมรมไทยพวนบ้านฝือมีความเข้มแข็งเรื่อยมาจนกระทั่งในปี พ.ศ. 2554 จึงได้มีการสร้าง “พิพิธภัณฑสถานไทยพวนอำเภอบ้านฝือ” ขึ้น ณ ตั้งอยู่เลขที่ 630 หมู่ 1 บ้านหัวคู (ถนนหลักฝือ ซอย 7) ตำบลบ้านฝือ อำเภอบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี ภายใต้การกำกับดูแลและสนับสนุนโดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) เพื่อให้เป็นแหล่งรวบรวมองค์ความรู้ทางด้านศิลปวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชาวไทยพวนบ้านฝือทุกแขนงอย่างเป็นระบบ เป็นศูนย์จัดแสดงสินค้าและผลิตภัณฑ์จากอัตลักษณ์ชาวไทยพวน รวมถึงยังเป็นแหล่งพบปะเพื่อประชุมหารือระหว่างคณะกรรมการและปราชญ์ชุมชนของชมรมไทยพวนอำเภอบ้านฝือ ทั้งนี้ ประธานชมรมคนปัจจุบันคือ นายเตชินทร์ แสงสอดแก้ว (ทิวพร แสงวิจิตร, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 พฤษภาคม 2566)

ภาพที่ 1 ชมรมไทยพวนบ้านฝือและพิพิธภัณฑสถานไทยพวนบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี

ที่มา: ชูติพงศ์ คงสันเทียะ (2566ก)

นอกเหนือจากปัจจัยความมุ่งมั่นและเข้มแข็งของคณะกรรมการชมรมไทยพวนอำเภอบ้านผือแล้ว อีกกลไกสำคัญหนึ่งที่ทำให้เอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวไทยพวนบ้านผือเกิดการรวบรวมและจัดหมวดหมู่อย่างมีแบบแผน คือ การผลักดันของเครือข่าย “ชมรมไทยพวนแห่งประเทศไทย” ที่ขับเคลื่อนผ่านเครือข่ายชมรมไทยพวนใน 23 จังหวัดทั่วประเทศ โดยจังหวัดอุดรธานีมี “เครือข่ายชมรมไทยพวนจังหวัดอุดรธานี” (ประธานชมรมคนปัจจุบันคือ นายบุญหม เจริญชล) เป็นตัวกลางประสานเพื่อให้เกิดการยึดโยงกันตั้งแต่ระดับชุมชนและตำบล และขึ้นมหาระดับอำเภอลงมาจังหวัด (พื้นที่หลัก ได้แก่ ไทยพวนบ้านเชียงและไทยพวนบ้านผือ) นอกจากนี้ เครือข่าย “ชมรมไทยพวนแห่งประเทศไทย” ยังส่งเสริมให้เกิดกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน โดยแต่ละปีจะมีการจัดกิจกรรมแลกเปลี่ยนที่หมุนเวียนไปในแต่ละจังหวัดที่มีชาวไทยพวนตั้งถิ่นฐานหรือมีลูกข่ายชมรมไทยพวนตั้งอยู่ จึงทำให้อัตลักษณ์ของชาวไทยพวนมีความโดดเด่นเป็นที่รู้จัก เกิดการตระหนักคุณค่าและยอมรับกันในวงกว้าง (เกศรี วิวัฒนปฐพี และคณะ, 2565 : 74)

โดยสรุปจะเห็นว่า การสืบทอดและผลิตซ้ำอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวไทยพวนบ้านผือมีการดำเนินการอย่างมีแบบแผนผ่านเครือข่าย “ชมรมไทยพวนอำเภอบ้านผือ” และ “พิพิธภัณฑ์ไทยพวนอำเภอบ้านผือ” ซึ่งทำหน้าที่เป็นแหล่งเก็บรวบรวมข้อมูล ในขณะเดียวกันก็เป็นพื้นที่พบปะเรียนรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมไทยพวน โดยเฉพาะการมีกิจกรรมถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ระหว่างปราชญ์ชุมชนกับนักเรียน/นักศึกษาหรือผู้ที่สนใจในหลายรูปแบบ ทั้งการอบรม การฝึกปฏิบัติ (Workshop) การสาธิต และการสัมมนา ด้วยเหตุนี้ จึงนับได้ว่า “ชมรมไทยพวนอำเภอบ้านผือ” และ “พิพิธภัณฑ์ไทยพวนอำเภอบ้านผือ” เป็นต้นแบบหนึ่งของความพยายามที่จะอนุรักษ์อัตลักษณ์ชาติพันธุ์ ซึ่งขับเคลื่อนอย่างเป็นระบบ โดยใช้การสร้างสำนึกในคุณค่ามรดกแห่งศิลปวัฒนธรรม ผนวกกับการสร้างการมีส่วนร่วมของทุกระดับในชุมชน

ศิลปะการแทงหยวกกล้วยของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยพวนบ้านผือ

“ศิลปะการแทงหยวกกล้วย” ถือเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านศิลปวัฒนธรรมที่มีความโดดเด่น โดยสันนิษฐานว่ามีการสืบทอดมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และพัฒนาสืบทอดกันมาทั้งในด้านรูปแบบและวิธีการ เป็นงานศิลปะและงานช่างฝีมือที่มีความสำคัญทั้งในงานมงคลและอวมงคล เช่น งานบวช งานบุญ งานโกน งานพิธีต่าง ๆ ในทางศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในงานศพที่นิยมใช้ศิลปะการแทงหยวกกล้วยร่วมกับเครื่องสดในการประดับจิตภาสานหรือเชิงตะกอน หรือใช้กับพิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย (ชูศักดิ์ ไทพาณิชย์, 2555 : 51) ส่วนมากศิลปะการแทงหยวกกล้วยจะพบในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยงานช่างแทงหยวกที่มีชื่อเสียงในภาคกลางได้แก่ ช่างศิลป์แถบจังหวัดเพชรบุรี หรือกลุ่มสกุลช่างเมืองเพชร (กรมศิลปากร, 2553 : 24)

สำหรับในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ “ศิลปะการแทงหยวกกล้วย” นับได้ว่าเป็น 1 ใน 9 งานช่างดั้งเดิมของมรดกภูมิปัญญาอีสาน¹ (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, 2561 : 176) ซึ่งในอดีตจะพบได้ทั่วไป เช่น การใช้เป็นส่วนประกอบของปราสาทผึ้งแบบดั้งเดิมในบุญออกพรรษา หากแต่ปัจจุบันพบได้น้อยลงและส่วนใหญ่จะใช้เฉพาะพิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย เช่น ใช้ประดับเมรุเผาศพ(เมรุเชิงตะกอน) ใช้ประกอบเป็นหอปราสาทสำหรับอุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติผู้ล่วงลับ โดยเฉพาะในพิธีกรรมบุญห่อข้าวหรือในงานทำบุญร้อยวันของชาวไทยพวนบ้านผือ สาเหตุหลักที่ทำให้งานแทงหยวกไม่เป็นที่นิยมในปัจจุบันเนื่องจากเป็นเครื่องสด ซึ่งหยวกกล้วยเป็นวัสดุที่ซ้าง่าย จึงไม่มีความคงทน ประกอบ

¹ งานช่างดั้งเดิมของมรดกภูมิปัญญาอีสาน ได้แก่ (1) ผ้าและผลิตภัณฑ์จากผ้า (2) เครื่องจักสาน (3) เครื่องรัก (4) เครื่องปั้นดินเผา (5) เครื่องโลหะ (6) เครื่องไม้ (7) เครื่องหนัง (8) เครื่องประดับ และ (9) อื่นๆ ได้แก่ งานช่างปราสาทศพ งานช่างแทงหยวก เป็นต้น (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, 2564 : 176)

กับวิถีชีวิตที่ต้องการความรวดเร็ว คนทั่วไปจึงมองว่าการแทงหยวกเป็นงานที่ใช้เวลามากและไม่คุ้มค่าหากเทียบการใช้ประโยชน์ชั่วคราวซึ่งสุดท้ายก็ต้องทิ้งไป เมื่อความต้องการงานศิลปะแทงหยวกนี้น้อยลง จึงพลอยทำให้นายช่างฝีมือลดจำนวนและขาดผู้สืบทอดตามไปด้วย (สมคิด ศรีสว่าง, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 พฤษภาคม 2566) โดยในปัจจุบันแม้จะหาพบได้ยากแต่ก็สามารถพบศิลปะการแทงหยวกได้ในบางพื้นที่ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น ที่บ้านโพนทราย ตำบลบ้านไทย อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี ที่ยังพบงานช่างฝีมือการแทงหยวกเพื่อสร้างเป็นปราสาทผึ้งในช่วงบุญออกพรรษา เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษ ซึ่งจะทำเพียงปีละครั้ง โดยเน้นการประดิษฐ์ใช้วดลายพื้นบ้านอีสานอันเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน (สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 2557)

(ก)

(ข)

ภาพที่ 2 งานศิลปะการแทงหยวกกล้วยของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยพวนบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ในปัจจุบัน

(ก) การทำปราสาทผึ้งแบบดั้งเดิมในงานบุญออกพรรษา (ที่มา: สุรัสวดี พรหมรินทร์ และคณะ, 2566 : 35)

(ข) การทำหอปราสาทในพิธีกรรมอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้บรรพบุรุษในงานบุญห่อข้าว

(ที่มา: ชุตินพงศ์ คงสันเทียะ, 2566ข)

จากการสัมภาษณ์ พ่อสมคิด ศรีสว่าง อายุ 76 ปี ปราชญ์ชุมชนที่ยังสืบทอดศิลปะการแทงหยวกและสมาชิกชมรมไทยพวนบ้านผือจากบ้านจันทาราม หมู่ที่ 14 ตำบลบ้านผือ ได้ให้ข้อมูลว่า ในอดีตชุมชนไทยพวนบ้านผือจะมีช่างฝีมือแทงหยวกพบได้ทั่วไป อย่างน้อยชุมชนละ 1 คน แต่ปัจจุบันมีช่างฝีมือเหลือเพียงคนเดียวนั่นคือตัวท่านเอง เนื่องจากสังคมลดความนิยมลงไปมาก ทั้งยังขาดการถ่ายทอดภายในชุมชนอย่างเป็นระบบ องค์ความรู้ศิลปะการแทงหยวกที่ท่านได้รับนั้นเป็นแบบ “ครูพักลักจำ” เมื่อครั้งสมัยเป็นเด็ก โดยได้มีโอกาสเป็นลูกมือช่วยช่างฝีมือรุ่นก่อน ๆ จึงได้สังเกตวิธีการทำแล้วนำมาลองฝึกลองถูกด้วยตัวเองจนประดิษฐ์ได้และเกิดความชำนาญ ทั้งนี้วัสดุและอุปกรณ์ที่ใช้งานศิลปะการแทงหยวกแบบไทยพวนบ้านผือ (สมคิด ศรีสว่าง, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 พฤษภาคม 2566) มีดังนี้

(1) ตันกล้วย ควรเป็นกล้วยตานีเนื่องจากมีความแข็งแรง คงทน ไม่เปราะและไม่เหนียวจนเกินไป โดยตัดส่วนปลายและส่วนรากออก และกาบต้นด้านนอกทิ้ง (หรือส่วนที่มีตำหนิ) ออก 1 - 2 ชั้น โดยแยกเป็นส่วน ๆ ได้จากกาบไปจนถึงแกนหยวก ทั้งนี้ ในช่วงนี้มีมือบางคนอาจไล่เด็ดสีของกาบกล้วยเพื่อเพิ่มมิติให้กับงาน

(2) มีดปลายแหลมมีดสำหรับฉลุวลลายบนกาบและหยวกกล้วย อาจใช้มีดแกะสลักสำเร็จรูปที่ขายตามท้องตลาด หรือใช้มีดทั่วไปแล้วนำมาฝนเองด้วยเครื่องเจียรเหล็ก เพื่อให้ได้ขนาดคมมีดตามที่ต้องการ

(3) มีดปอกผลไม้ หรือมีดปลายแหลมทั่วไป ใช้สำหรับปาดหรือหั่นชิ้นส่วนหยวกกล้วยขนาดใหญ่

(4) ไม้กลัด ทำจากไม้ไผ่เหลาขนาดเล็ก หรือไม้เสียบลูกชิ้น ใช้สำหรับยึดประกอบชิ้นส่วนหยวกเข้าด้วยกัน ทั้งนี้ จะหลีกเลี่ยงการใช้ตะปู เพราะอาจเป็นอันตรายทั้งในขณะประดิษฐ์และตอนทิ้งเมื่อใช้เสร็จ

(5) ไม้สำหรับสอดคานหาม ทำจากไม้ไผ่รวก ความยาวประมาณ 1 ½ เมตร

(6) คีมตัดเหล็ก หรือ กรรไกร สำหรับตัดตกแต่ง

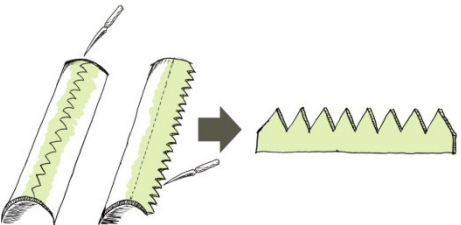
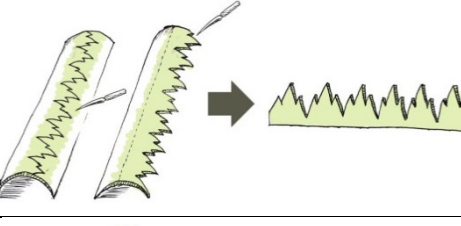
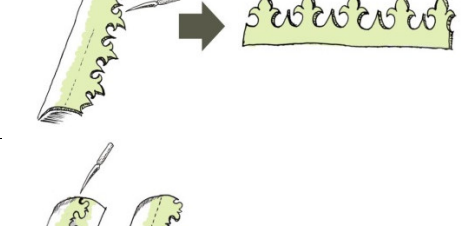
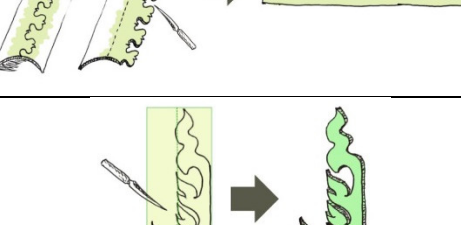
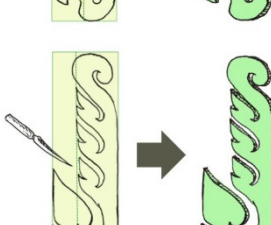
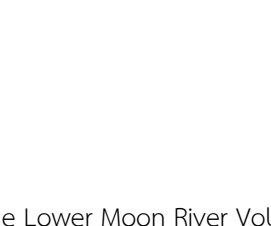
(7) ค้อนขนาดเล็ก ใช้สำหรับตอกประกอบชิ้นส่วนหยวกเข้าด้วยกัน

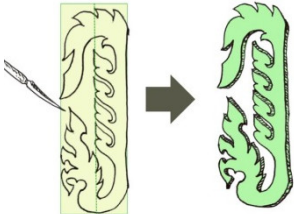
ภาพที่ 3 วัสดุและอุปกรณ์ที่ใช้งานศิลปะการแทงหยวกแบบชาติพันธุ์ไทยพวนบ้านผือ
ที่มา: ชุตินพงศ์ คงสันเทียะ (2566ค)

สำหรับวลลายที่นิยมใช้ในศิลปะการแทงหยวกของชาวไทยพวนนั้น พ่อสมคิด ศรีสว่าง ปราชญ์ชุมชน ได้แยกออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ (1) ลายพื้นเมืองดั้งเดิม ได้แก่ ลายพื้นปลา ลายพื้นสาม ลายดอกจิก ลายตีนเต่า (หรือลายผักแว่น) และ (2) ลายประยุกต์ ซึ่งเกิดจากแรงบันดาลใจที่ได้พบเห็นรูปแบบสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนา (เช่น วิหาร อุโบสถ) ได้แก่ ลายโง่ (หรือสำเนียงไทยพวนเรียก “โหง่”) ลายแขนนาง (หรือลายวันเล่น) และลายนาค แต่ไม่ว่าจะเป็นวลลายแบบไหน ก็คงความอ่อนช้อยในรูปแบบศิลปะอีสาน ซึ่งต่างกับการแทงหยวกในภาคกลางที่เน้นความอ่อนช้อยจากกนกกลายไทย นอกจากนี้ หากต้องการให้หยวกที่ฉลุลายมีอายุการใช้งานนานมากขึ้น อาจนำไปแช่น้ำส้มสายชูหรือเกลือผสมน้ำเปล่าก่อนนำไปประกอบ เพราะเป็นเทคนิคที่ช่วยให้กาบหยวกลดการช้ำและไม่คล้ำ แต่ก็ต้องแลกกับจำนวนรายจ่ายและเวลาที่เพิ่มมากขึ้น (สมคิด ศรีสว่าง, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 พฤษภาคม 2566)

ตารางที่ 1 รายละเอียดคลวลายของศิลปะการแทงหยวกกล้วยแบบชาติพันธุ์ไทยพวนบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

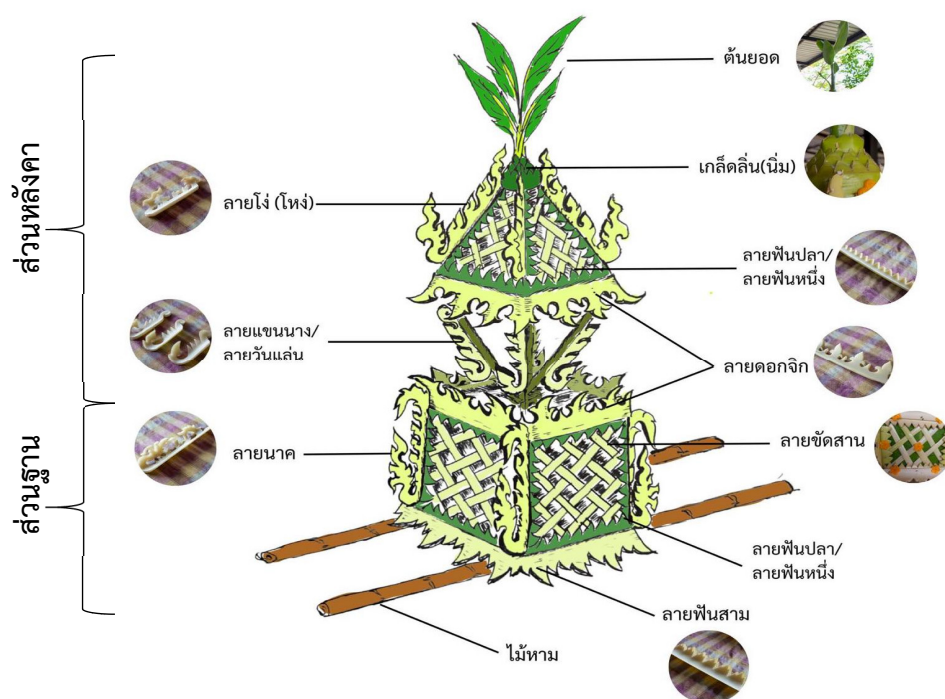
ประเภท	ชื่อลาย	รูปวิธีการทำ	ข้อมูล/รายละเอียด
ดั้งเดิม	พื้นปลา/ พื้นหนึ่ง		เป็นลายพื้นฐานที่นิยมใช้ประดับ ยังส่วนต่าง ๆ ของทั้งปราสาทผึ้ง และหอปราสาทผึ้ง ทั้งฐาน หลังคา รวมถึงยอดเกสรดลัน (ยอด หลังคา) ใช้ได้แบบแผ่นเดียวหรือ ซ้อนแผ่นสลับให้สวยงาม อาจทำ ได้หลายสี
ดั้งเดิม	พื้นสาม		คล้ายกับลายพื้นหนึ่ง หากแต่จะ เป็นกลุ่มของพื้นสามหยัก ใช้ได้ แบบแผ่นเดียวหรือซ้อนแผ่นสลับ ให้สวยงาม นิยมใช้ประดับขอบ ฐานของหอปราสาทผึ้ง
ดั้งเดิม	ดอกจิก		มีลักษณะคล้ายดอกจิก มักใช้ ส่วนกาบกล้วยทำเพื่อให้ลายโค้ง ออก นิยมนำมาประดับตามขอบ ฐานและหลังคาของหอปราสาท ผึ้งเพื่อให้ดูอ่อนช้อย
ดั้งเดิม	ตีนเต่า/ ผักแว่น		มีลักษณะเหมือนตีนเต่าหรือ ผักแว่น ใช้ประดับตามส่วนต่าง ๆ แต่ยังเป็นที่นิยมน้อยกว่าลาย ดั้งเดิมอื่น
ประยุกต์	โง่โห้ง		มีลักษณะคล้ายใบระกาและหาง หงส์ของอุโบสถ นิยมใช้ประดับ ตามเหลี่ยมมุมของส่วนหลังคาหอ ปราสาทผึ้ง
ประยุกต์	แขนนาง/ วันแล่น		มีลักษณะคล้ายคันทวยที่ประดับ ตามวิหารหรืออุโบสถ นิยมใช้ ประดับในส่วนเชิงของฐานหลังคา หอปราสาทผึ้ง (หรือเช่นเดียวกับ คันทวยวิหาร)

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ประเภท	ชื่อลาย	รูปวิธีการทำ	ข้อมูล/รายละเอียด
ประยุกต์	นาค		มีลักษณะคล้ายคันหยาขนาดสูงหรือขนาดท่อนที่ประดับตามวิหารหรืออุโบสถ นิยมทำจากหยวกกล้วยส่วนกาบที่ไม่อ่อนจนเกินไป และใช้ประดับส่วนฐานของหอปราสาทผึ้ง

อย่างไรก็ตาม ข้อแตกต่างระหว่างปราสาทผึ้งและหอปราสาทผึ้ง คือ ปราสาทผึ้งจะเน้นการประดับต้นปราสาทด้วยดอกผึ้ง ซึ่งทำจากขี้ผึ้งโดยการหลอมด้วยความร้อน จากนั้นจึงตัดส่วนปลายของลูกมะละกอลูกขี้ผึ้งแล้วนำไปลอยน้ำเย็น และใช้แทงหยวกประดับเป็นส่วนน้อย (เช่น ส่วนเหลี่ยมมุมของหลังคา) หรือบางกรณีก็ไม่ใช่เลย ในขณะที่หอปราสาทจะเน้นการสร้างลวดลายแทงหยวกอย่างวิจิตร อาจมีการเพิ่มดอกผึ้งอีกเล็กน้อย ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า งานศิลปะแทงหยวกกล้วยสำหรับชาวไทยพวนบ้านผือ จึงมีวัตถุประสงค์หลักในงานสร้างหอปราสาทนั่นเอง

ส่วนประกอบของหอปราสาทแบ่งออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ ๆ ได้แก่ (1) ส่วนฐาน เป็นรูปกล่องสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีความสูงและกว้างด้านละประมาณ 30 - 50 ซม. นิยมประดับด้วยลายพันปลา พันสาม ดอกจิก และลายนาค ส่วนพื้นแต่ละด้านจะขัดสานด้วยหยวกและรองพื้นด้วยใบตอง (2) ส่วนหลังคา มีความกว้างเท่ากับด้านฐานและสูงประมาณสองเท่าของฐาน นิยมประดับด้วยลายพันปลา ดอกจิก และขัดสานด้วยหยวกเช่นเดียวกับฐาน มีการประดับเหลี่ยมมุมของหลังคาด้วยลายโง่(โหง่) กับตกแต่งเชิงของฐานหลังคาด้วยลายแขนนาง ส่วนยอดหลังคาประดับด้วยลายพันปลา แล้วหมุนเกลียวคล้ายกรวยเรียกว่า “เกล็ดลื่น(นึ่ง)” พร้อมกับตกแต่งต้นยอดด้วยหน่อกล้วยขนาดเล็ก ดังภาพที่ 4

ภาพที่ 4 ส่วนประกอบของหอปราสาทผึ้งจากหยวกกล้วยแบบอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ไทยพวนบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

(ก)

(ข)

ภาพที่ 5 การเก็บข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นศิลปะการแทงหยวกกล้วยของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยพวนบ้านผือ

ที่มา: ชุตินพงศ์ คงสันเทียะ (2566ง)

(ก) พ่อสมคิด ศรีสว่าง ปราชญ์ชุมชน/ช่างฝีมือแทงหยวกกล้วยแบบอัตลักษณ์ไทยพวนบ้านผือ

(ข) การสกัดองค์ความรู้จากปราชญ์ชุมชน

คุณค่าของศิลปะการแทงหยวกกล้วยในฐานะอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ไทยพวนบ้านผือ

แม้ภูมิปัญญาท้องถิ่นงานช่างฝีมือดั้งเดิม จะมีลักษณะเป็นองค์ความรู้ที่อยู่ในตัวบุคคล หรือถูกจัดประเภทให้เป็นรูปแบบมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Intangible Cultural Heritage) (ชาคริต สิทธิฤทธิ์, 2559 : 143 - 149) แต่หากเมื่อภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ใด ๆ ได้ถือกำเนิดขึ้นมาแล้ว ก็ย่อมมีประโยชน์และคุณค่าต่อผู้คนในพื้นที่นั้นไม่ทางไหนก็ทางหนึ่ง ดังนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นการแทงหยวกกล้วยก็ย่อมมีคุณค่าต่อกลุ่มชาติพันธุ์ไทยพวนบ้านผือเช่นกัน ซึ่งคุณค่าดังกล่าวก็สามารถวิเคราะห์ให้เห็นได้หลายมิติ ทั้งเชิงกว้างและเชิงแคบ ดังนี้

คุณค่าในเชิงช่างและงานฝีมือ การแทงหยวกกล้วยเป็นสิ่งสะท้อนไปถึงภูมิปัญญาการสร้างสรรค์งานศิลปะจากธรรมชาติรอบตัวของชาวไทยพวน ทั้งยังทำให้เห็นถึงพัฒนาการทางสังคมผ่านการสั่งสมองค์ความรู้ของช่างฝีมือ โดยผ่านการปรับปรุงยุค ดัดแปลง พลิกแพลง รวมทั้งบูรณาการเอาประสบการณ์ทั้งหลาย อารมณ์ และความรู้สึกของตัวช่างฝีมือ ให้ตกผลึกและถ่ายทอดออกมาในรูปแบบลวดลายและเทคนิคเชิงช่าง ทำให้ศิลปะการแทงหยวกกล้วยเป็นมรดกภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ล้ำค่าชิ้นหนึ่งของชาวไทยพวนบ้านผือ ซึ่งควรค่าแก่การสืบสานและถ่ายทอดสู่อนุชนรุ่นหลัง

คุณค่าในเชิงอัตลักษณ์ของกลุ่มชน ศิลปะการแทงหยวกกล้วยเป็นหนึ่งในเครื่องบ่งชี้อัตลักษณ์กลุ่มชนของชาวไทยพวนอำเภอบ้านผือได้เป็นอย่างดี เพราะอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ไทยพวนในแต่ละที่แม้ภาพรวมจะเหมือนกัน โดยเฉพาะด้านภาษาและประเพณี แต่ชาวไทยพวนบ้านผือมีการปรับเอาภูมิปัญญาการแทงหยวกแบบวัฒนธรรมอีสานพื้นถิ่น มาใช้กับประเพณีและความเชื่อแบบไทยพวนเรื่องการสร้างปราสาทผึ้งหรือหอปราสาทเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้ผู้ล่วงลับได้อย่างกลมกลืน นอกจากนี้ชาวไทยพวนบ้านผือยังมีการนำลวดลายการแทงหยวกไปประยุกต์สร้างสรรค์กับลายผ้ามัดหมี่ย้อมครามที่เป็นอีกหนึ่งอัตลักษณ์สำคัญ และเรียกผ้าลายนี้ว่า “ลายแทงหยวก” (ทิวาพร แสงวิจิตร, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 พฤษภาคม 2566) จึงก่อให้เกิดการเชื่อมโยงระหว่างอัตลักษณ์ไทยพวนบ้านผือประเภทต่าง ๆ ไว้เป็นกลุ่มก้อนเดียวกันได้อย่างน่าสนใจ

คุณค่าในเชิงสังคมและการรวมกลุ่มในชุมชน ศิลปะการแทงหยวกกล้วยได้แฝงฝังกุศโลบายทางสังคมเรื่องการรวมกลุ่มเอาไว้อย่างแยบยล ทั้งนี้เนื่องจากการจัดเตรียมงานแทงหยวกในพิธีกรรมใด ๆ ก็ตาม ล้วนแล้วแต่ไม่สามารถกระทำได้ด้วยตัวคนเดียว จำเป็นต้องช่วยกันระหว่างญาติพี่น้องหรือคนในชุมชน มีการแบ่งหน้าที่กัน เกิดการร่วมแรงร่วมใจ ซึ่งชาวไทยพวนเรียกว่าการรวมกลุ่มลักษณะนี้ว่า “ตุม” หรือ “โฮม” เป็นเหตุให้คนในชุมชนมีการพบปะพูดคุยกัน มีกิจกรรมทำร่วมกัน เกิดการแลกเปลี่ยนทั้งความคิดและความรู้ เกิดความเข้าใจกัน และนำไปสู่การสลายความตึงเครียดจนก่อให้เกิดสัมพันธภาพที่ดีระหว่างกันตามมา

คุณค่าในเชิงปรัชญา จิตวิญญาณ และโลกทัศน์ ศิลปะการแทงหยวกกล้วยที่ส่วนใหญ่ถูกใช้ในพิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องโลกหลังความตายของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยพวน โดยเชื่อว่าบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วยังคงมีจิตวิญญาณที่ผูกพันและคุ้มครองลูกหลาน พิธีถวายปราสาทผึ้งหรือหอปราสาทจึงเป็นเท่ากับเป็นการแสดงความกตัญญูต่อคนในครอบครัว ทั้งยังสะท้อนวิถีคิดเรื่องการให้ความสำคัญกับสถาบันครอบครัว นอกจากนี้การใช้ศิลปะการแทงหยวกกล้วยในพิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย ยังสะท้อนให้เห็นคุณค่าเชิงปรัชญาและโลกทัศน์ของชาวไทยพวน โดยให้ฟังเรื่องราวของเรื่อง “ความไม่เที่ยง” ของสรรพสิ่ง ซึ่งอุปมาให้เห็นผ่านการสร้างสรรค์ความสวยงามของลวดลายหยวก ที่สุดท้ายก็ต้องเหี่ยวแห้ง ร่วงโรย หรือถูกทำลายให้สูญสลายไป

คุณค่าในเชิงเศรษฐกิจและการท่องเที่ยว นอกเหนือจากประโยชน์และคุณค่าในเชิงนามธรรมแล้ว ศิลปะการแทงหยวกกล้วยของชาวไทยพวนบ้านผือยังสามารถสร้างคุณค่าในเชิงเศรษฐกิจได้ โดยการประยุกต์เป็นอาชีพเสริมที่สร้างรายได้ โดยเฉพาะกลุ่มผู้สูงอายุที่ว่างงานหรือเด็กเยาวชนที่สนใจ ซึ่งปัจจุบันพบว่ามีการจ้างให้ประดิษฐ์หอปราสาทในราคาประมาณ 1,000 – 1,500 บาท/ หลัง (สมคิด ศรีสว่าง, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 พฤษภาคม 2566) นอกจากนี้ในด้านการท่องเที่ยวแล้ว ชมรมไทยพวนอำเภอบ้านผือได้เล็งเห็นความสำคัญของงานศิลปะนี้ จึงได้นำมาเป็นกิจกรรมเรียนรู้สำหรับนักท่องเที่ยวที่ได้มาเยี่ยมชมเรือนพิพิธภัณฑสถาน เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้สัมผัสและเรียนรู้อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่โดดเด่นในแต่ละประเภท ทั้งยังเป็นการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชมรมไทยพวนอำเภอบ้านผืออีกทางหนึ่งด้วย

ภาพที่ 6 ภูมิปัญญาท้องถิ่นการแทงหยวกกล้วยของชาวไทยพวนอำเภอบ้านผือ ถูกนำเสนอในรายการ “เที่ยวละไม ไทยแลนด์เวิลด์” ตอน เอียนถิ่นไทยพวน ชวนเที่ยวบ้านผือ อุดรธานี ตอนที่ 2 ออกอากาศวันที่ 11 ธันวาคม 2565
ที่มา: ยันนี่ แอนด์ เฟรนด์ (2565)

สถานการณ์ปัจจุบันของภูมิปัญญาท้องถิ่นการแทงหยวกกล้วยไทยพวน : การคงอยู่ การเรียนรู้ และการต่อยอด

จากสภาพสังคมในปัจจุบันที่มีความเจริญก้าวหน้าทั้งทางเทคโนโลยีและนวัตกรรม ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัยที่รวดเร็ว ทำให้ผู้คนต้องปรับวิถีชีวิตเพื่อให้เข้ากับภาวะความทันสมัย ภูมิปัญญาท้องถิ่นบางประเภทเมื่อไม่ถูกให้ความสำคัญก็ย่อมเสี่ยงต่อการสูญหายไปจากชุมชน ดังนั้น การฟื้นฟูหรืออนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยใช้กระบวนการแบบเดิมจึงเกิดขึ้นได้ยากในบริบทสังคมที่เปลี่ยนไป หากแต่กลับเป็นสิ่งจำเป็นเร่งด่วนที่ต้องกระทำเพื่อให้คงไว้ซึ่งมรดกความเป็นรากเหง้าแห่งวัฒนธรรมเอาไว้ ทั้งนี้แนวปฏิบัติอาจทำได้โดยการต่อยอดองค์ความรู้เพื่อให้เกิดนวัตกรรมที่สอดคล้องกับกระบวนการทัศน์และแนวปฏิบัติที่ผันแปรตามยุคสมัยมากขึ้น (พนัชกร พิทยะกุล และคณะ, 2564 : 196) ซึ่งจากการสัมภาษณ์ปราชญ์ชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้องในด้านอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมชาวไทยพวนบ้านผือ พบว่า ศิลปะการแทงหยวกกล้วยในปัจจุบันกำลังเผชิญภาวะวิกฤต เนื่องจากมีช่างฝีมือเพียงคนเดียวเท่านั้น ประกอบกับขาดผู้ที่สนใจในชุมชนที่จะสืบทอดองค์ความรู้นี้อย่างจริงจัง จึงกังวลว่างานศิลปะนี้อาจจะหายสูญไปจากชุมชนชาวไทยพวนบ้านผือในอนาคต ดังนั้น การเสนอแนวทางสำหรับการอนุรักษ์สืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการแทงหยวกกล้วยไทยพวนที่เป็นไปได้ คือ

- 1 การใช้กระบวนการจัดการองค์ความรู้เพื่อจัดแบบแผนองค์ความรู้ให้สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในวงกว้างได้ โดยการสกัดเอาองค์ความรู้ที่อยู่ในตัวปราชญ์ชุมชน แล้วนำมาจำแนก แยกหมวดหมู่ และจัดระบบใหม่ ให้อยู่ในรูปแบบต้นทุนทางปัญญา เช่น สื่อสิ่งพิมพ์ วิกิทัศน์สาริตถ์ขั้นตอน สื่ออิเล็กทรอนิกส์ที่เผยแพร่ได้ในระบบอินเทอร์เน็ต เป็นต้น
2. การจัดกิจกรรมการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ได้แก่ การทำเป็นหลักสูตรระยะสั้น/อบรมเชิงปฏิบัติการสำหรับผู้สนใจ การจัดทำเป็นกิจกรรมสำหรับนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์ไทยพวน หรือการบูรณาการเข้ากับวิชาเรียนหรือหลักสูตรวัฒนธรรมท้องถิ่นศึกษากับสถานศึกษาในชุมชน ซึ่งมีเป้าหมายคือกลุ่มเด็กและเยาวชน เพื่อมุ่งเน้นผลลัพธ์ในการสร้างช่างฝีมือแทงหยวกรุ่นต่อไป
3. การประชาสัมพันธ์และสร้างการรับรู้ในวงกว้าง สามารถทำได้ในรูปแบบสื่อเผยแพร่ทั้งออฟไลน์ (เช่น นิทรรศการหมุนเวียน) และออนไลน์ (Online) รวมถึงในรูปแบบงานวิชาการ ได้แก่ การศึกษาวิจัย การถอดบทเรียน การต่อยอดสร้างสรรค์ ดังตัวอย่างการสร้างสรรค่านาฏศิลป์นิพนธ์ของสาขาวิชานาฏศิลป์ศึกษา คณะครุศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี ชุด “สัตมวาร” ที่เป็นการศึกษาพิธีกรรมการถวายปราสาทผึ้งและหอปราสาทของชาวไทยพวนบ้านผือ ซึ่งสามารถนำเสนอให้เห็นถึงภูมิปัญญาศิลปะการแทงหยวกและยกระดับองค์ความรู้งานช่างฝีมือได้อย่างน่าสนใจ (ภาพที่ 7)
4. การต่อยอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้สามารถนำไปใช้ในวาระโอกาสอื่นได้ (นอกเหนือจากพิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย) เช่น ใช้งานแทงหยวกประดับรถขบวนในเทศกาลสำคัญของชุมชน ปรับประยุกต์เป็นกระถางสำหรับใช้ในงานลอยกระทง โดยเชื่อมโยงกับเรื่องเล่าพื้นบ้านของชาวอำเภอบ้านผือ “ตำนานอุสา-บารส” ในตอนที่น่าอุสาใช้กระถางกล้วยรูปหงส์เสี่ยงรักจนพบกับท้าวบารส (จันทิพา มีชัย, ม.ป.ป. : 3) ซึ่งเป็นการประกอบสร้างอัตลักษณ์ของอำเภอบ้านผือให้โดดเด่นผ่านการเน้นย้ำทางวรรณกรรมและงานฝีมือ นอกจากนี้ ยังสามารถนำมาয়าระดับเป็นผลิตภัณฑ์ชุมชนโดยใช้แนวคิดการสร้างสรรคที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม เช่น ภาชนะใส่อาหาร/เครื่องดื่มจากกาบกล้วย เป็นต้น

ภาพที่ 7 การเผยแพร่องค์ความรู้ศิลปะการแทงหยวกของชาติพันธุ์ไทยพวนบ้านผือผ่านการสร้างสรรค์นาฏศิลป์นิพนธ์ชุด “สัตมวาร” ของนักศึกษาสาขาวิชานาฏศิลป์ศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี
ที่มา: สุรัสวดี พรหมรินทร์ และคณะ (2566 : 32 - 35)

บทสรุป

กลุ่มชาติพันธุ์ไทยพวนอำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี เป็นชุมชนชาวไทยพวนขนาดใหญ่ที่มีความเป็นมา นานกว่าสองร้อยปี จนกระทั่งปัจจุบันอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวไทยพวนบ้านผือก็ยังแจ่มชัดในหลายด้าน ทั้งนี้เป็น เพราะการก่อตั้ง “ชมรมไทยพวนบ้านผือ” และ “พิพิธภัณฑ์ไทยพวนบ้านผือ” ที่ทำให้เกิดกลไกของการสร้างเครือข่าย เพื่ออนุรักษ์และสืบทอดวัฒนธรรมไทยพวนอย่างเป็นระบบ จึงนับได้ว่าชุมชนไทยพวนบ้านผือเป็นต้นแบบหนึ่งของการ อนุรักษ์อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์อย่างเข้มแข็ง

หนึ่งในอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของไทยพวนบ้านผือปัจจุบัน คือ ศิลปะการแทงหยวกกล้วย ซึ่งเกิดจากการ ปรับเอาองค์ความรู้งานช่างฝีมือดั้งเดิมของชาวอีสานพื้นถิ่นมาใช้กับพิธีกรรมชาวไทยพวนได้อย่างสอดคล้อง โดยเฉพาะ การแห่ปราสาทผึ้งและการสร้างหอปราสาทเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้ผู้วายชนม์ จากการศึกษาพบว่าศิลปะการแทงหยวก ของชาวไทยพวนบ้านผือมีลวดลายและเทคนิคเชิงช่างที่เป็นแบบฉบับของตน ทั้งยังมีการดัดแปลงให้เกิดลวดลายใหม่ที่ ผสมผสานกับลวดลายดั้งเดิมอย่างสวยงามวิจิตร ซึ่งคุณค่าสำคัญของศิลปะการแทงหยวกกล้วยไม่เพียงจะสะท้อนให้ เห็นถึงความสามารถในเชิงช่างฝีมือเท่านั้น แต่ยังสะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าทางอัตลักษณ์ สังคม วัฒนธรรม วิถีชีวิต ไป จนถึงระดับความเชื่อ จิตวิญญาณ และโลกทัศน์ ที่แฝงฝังมาในรูปแบบของ “กุศโลบาย” อย่างแยบยล

อย่างไรก็ตาม ภูมิปัญญาศิลปะการแทงหยวกกล้วยของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยพวนบ้านผือกำลังประสบกับ ปัญหาในด้านการสืบทอดและการคงอยู่ จึงมีแนวทางเสนอสำหรับการเรียนรู้เพื่ออนุรักษ์และต่อยอดใช้ประโยชน์ภูมิ ปัญหานี้ ได้แก่ การจัดการองค์ความรู้ให้เป็นระบบ การสร้างสื่อความรู้เผยแพร่ (เช่น แผ่นพับ คู่มือ วิดีทัศน์ สื่อ อิเล็กทรอนิกส์ เป็นต้น) การบูรณาการเป็นกิจกรรมการเรียนการสอน การจัดทำหลักสูตรระยะสั้น การจัดอบรมเชิง ปฏิบัติการ การประชาสัมพันธ์ การวิจัย รวมถึงการปรับใช้ในการท่องเที่ยวและเศรษฐกิจชุมชน เพื่อให้ภูมิปัญญา ศิลปะการแทงหยวกกล้วยนี้สามารถดำรงอยู่ได้โดยที่ยังมีบทบาทต่อทั้งสังคมและชุมชน

เอกสารอ้างอิง

กนิษฐา เรืองวรรณศักดิ์, จุริรัตน์ ทวยสม, ระพีพรรณ จันทระสา, ณัฐฐานุช เมฆรา, ชุตินพงศ์ คงสันเทียะ. (2566). เอือน ไทยพวน : อนุรักษ์เพื่อการสร้างสรรคบนผลิตภัณฑ์ของที่ระลึก. วารสารศิลปกรรมและการออกแบบแห่ง เอเชีย, 4(1), 25 - 44.

- กรมศิลปากร. (2553). **งานช่างพื้นถิ่น**. กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์.
- กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. (2561). **มรดกภูมิปัญญาอีสาน**. กรุงเทพฯ : ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- เกศรี วิวัฒนบุรุษ, โสภ ชัยพัฒน์, บงกช เจนชัยภูมิ, มาลินี ผลประเสริฐ, เดือนฉาย ผ่องใส. (2565). อัตลักษณ์และพื้นที่ทางสังคม : ภาพสะท้อนวิถีชีวิตไทพวนในภาคอีสาน. **วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา**, 9(10), 62 - 77.
- ขวัญชีวัน บัวแดง. (2559). กลุ่มชาติพันธุ์ในโลกสมัยใหม่. ใน **โลกสมัยใหม่ในชีวิตประจำวัน**, วสันต์ ปัญญาแก้ว, บรรณาธิการ. เชียงใหม่ : วนิตการพิมพ์.
- จันทิพา มีชัย. (ม.ป.ป.). **นิทานพื้นบ้าน อูสา-บารส**. อุดรธานี: โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาพัฒนาการ อุดรธานี.
- ชาคริต สิทธิฤทธิ์. (2559). จับต้องได้-จับต้องไม่ได้: ความไม่หลากหลายในความหลากหลายของมรดกทางวัฒนธรรม. **วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี**, 8(2), 141-160.
- ชุดิพงศ์ คงสันเทียะ. (2566ก). **ชมรมไทยพวนบ้านผือ และพิพิธภัณฑ์ไทยพวนบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี** [ภาพถ่าย]. 23 พฤษภาคม 2566. อุดรธานี : บ้านหัวคู ตำบลบ้านผือ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี.
- ชุดิพงศ์ คงสันเทียะ. (2566ข). **การแทงหยวกกล้วยเป็นหอปราสาทของชาวไทยพวนบ้านผือ** [ภาพถ่าย]. 23 พฤษภาคม 2566. อุดรธานี : บ้านหัวคู ตำบลบ้านผือ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี.
- ชุดิพงศ์ คงสันเทียะ. (2566ค). **วัสดุและอุปกรณ์ที่ใช้งานศิลปะการแทงหยวก** [ภาพถ่าย]. 23 พฤษภาคม 2566. อุดรธานี : บ้านหัวคู ตำบลบ้านผือ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี.
- ชุดิพงศ์ คงสันเทียะ. (2566ง). **การเก็บข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นศิลปะการแทงหยวกกล้วยของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยพวนบ้านผือ** [ภาพถ่าย]. 23 พฤษภาคม 2566. อุดรธานี : บ้านหัวคู ตำบลบ้านผือ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี.
- ชูศักดิ์ ไทพาณิชย์. (2555). **ศิลปะการแทงหยวก**. กรุงเทพฯ : วาดศิลป์.
- พนัชกร พิทธิยะกุล, พรพันธุ์ เขมคุณาศัย, ณัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์, พรไทย ศิริสาธิตกิจ. (2564). การอนุรักษ์ สืบสาน และต่อยอด: “ภูมิปัญญาผ้าทอเกาะยอผ่านหลักสูตรท้องถิ่น. **วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยวิทยาเชิงพุทธ**, 6(9), 193 – 203.
- ไพบูลย์ วิริยะพัฒนไพบูลย์. (2553). **ประวัติศาสตร์พวนมาจากไหน**. นนทบุรี : เลิศชัยการพิมพ์2.
- สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. (2557). **ภูมิปัญญาการแทงหยวกทำปราสาทผึ้ง** [ออนไลน์]. ค้นเมื่อ 5 มิถุนายน 2566, จาก <http://www.esanpedia.oar.ubu.ac.th/localinformation/?p=1257>
- สุรัสวดี พรหมรินทร์, คัมภีร์ คำเรืองศรี, สิริยากร ดารารัตน์, ชนาภานต์ เจริญสุข, ดาวเรือง พรเจริญ, ชลธิชา แข็งขัน. (2566). ผลงานสร้างสรรค์ทางด้านนาฏศิลป์พื้นเมืองสร้างสรรค์ ชุด สัตมวาร ใน โครงการสอผลงานสร้างสรรค์ทางด้านนาฏศิลป์ โดยนักศึกษาชั้นปีที่ 3-4 สาขาวิชานาฏศิลป์ศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี. อุดรธานี : สาขาวิชานาฏศิลป์ศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี.
- อรศิริ ปาณินท์. (2554). การเปลี่ยนถ่ายสัมภาระทางวัฒนธรรมของชาวพวน: จากเชียงขวางสู่ลุ่มน้ำภาคกลางของไทย. **วารสารหน้าจั่วว่าด้วยประวัติศาสตร์สถาบันยุติธรรม และสถาบันยุติธรรมไทย**, 7, 133 - 164.
- อุทุมพร รอดขันเมือง และ สุรพล เนสุสินธุ์. (2564) การขับพวนของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยพวนในอำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี. **วารสารศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น**, 13(1), 158 - 174.

ฮันนี่ แอนด์ เฟรนด์. (2565). รายการ “เที่ยวละไม ไทยแลนด์เวิลด์” ตอน เยือนถิ่นไทยพวน ชวนเที่ยวบ้านผือ
อุดรธานี ตอนที่ 2 ออกอากาศวันที่ 11 ธันวาคม 2565 [ออนไลน์]. ค้นเมื่อ 1 มิถุนายน 2566, จาก
<https://www.youtube.com/watch?v=N2CwKyR-zZQ>.

บุคลานุกรม

ทิวาพร แสงวิจิตร, รองประธานชมรมไทยพวนบ้านผือ (ผู้ให้สัมภาษณ์). ชูติพงศ์ คงสันเทียะ (ผู้สัมภาษณ์). ที่
พิพิธภัณฑสถานไทยพวนบ้านผือ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี. เมื่อวันที่ 23 พฤษภาคม พ.ศ. 2566.
สมคิด ศรีสว่าง, ปราชญ์ชุมชน (ผู้ให้สัมภาษณ์). ชูติพงศ์ คงสันเทียะ (ผู้สัมภาษณ์). ที่ พิพิธภัณฑสถานไทยพวนบ้านผือ
อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี. เมื่อวันที่ 23 พฤษภาคม พ.ศ. 2566.